

**Henning Koch og Anne Lise Kjær (red.): *Europæisk retskultur*
– på dansk. København: Forlaget Thomson, 2004. 363 sider.**

Retskultur eller retskulturer?

Bogens titel er på samme tid misvisende og retvisende. Den er misvisende, fordi den ikke først og fremmest behandler de fælles europæiske retstraditioner, men i særlig grad udviklingen af disse traditioner i både nationalt og globalt perspektiv, herunder amerikansk påvirkning af europæisk lovgivning og begrundelse af domme. En noget mere klodset, men også indholdsmæssigt mere retvisende titel – i forhold til bogens virkelige indhold – havde derfor været:

Europæiske og nationale retskulturer i Europa, specielt i Danmark

Det er muligt, at nogle af bogens forfattere ville afvise relevansen af pluralis (*retskulturer*), da de betvivler, at retskultur overhovedet findes (Jonas Christoffersen), eller at termen overhovedet kan defineres (Anne Lise Kjær). Titlen er derimod sprogpolitisk retvisende med undertitlen »på dansk«. Det er nødvendigt at føre diskussionen om EU's påvirkning af det danske retssystem på dansk. Det er, som fx Anne Lise Kjær og Henning Koch i deres indledende bidrag redegør for, en proces med en gensidig påvirkning mellem lovgivning, domsafsigelse, politik, kultur og sprog både mellem EU-medlemslandene og internt i Danmark.

Det er et bredt interdisciplinært tema med afsæt i retsvidenskaben, lingvistikken og antropologien. Udgiverne og forlaget ser en tilsvarende bred potentiel læsergruppe. Denne brede læsergruppe rammes bedst af bogens forfattere med en juridisk baggrund (særligt Henning Koch, men også Hanne Petersen og Jonas Christoffersen). Disse bidrag om modstandsretten, Holberg og om retlig kreolisering viser, at fagligt højt niveau og fremstilling rettet mod en bred akademisk læsergruppe på ingen måde udelukker hinanden. Tværtimod!

Bogen indeholder 11 bidrag, som vil blive behandlet i den rækkefølge, udgiverne har valgt. Dertil kommer et forord af Anne Knudsen. I modsætning til de fleste forord af denne type er dette tematisk relevant og på flere punkter fagligt modigere end flere af bogens egentlige bidrag, hvor forfatterne ikke giver almene definitioner af kernetermerne, som netop Anne Knudsen tør og kan: »Kultur består jo først og fremmest i tilvante måder at gøre tingene på. [...] Kultur er det, der føles naturligt« (side 5). Med dette udgangspunkt kan man forstå og analysere de danske retsplejekonflikter, som nødvendigvis opstår, når man i Danmark skal indrette sit retssystem og sin retspleje under hensyntagen til den standard, som er under udvikling ved EF-domstolen og Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol. I denne proces er det i høj grad sådan, skriver Anne Knudsen i overensstemmelse med bogens indhold, at man først her bliver

opmærksom på den eller de særlige danske retskulturer og eventuelt på, at disse slet ikke er, som vi troede (side 7).

Retlige aktører

Ud over forordet er der to bidrag, som i særlig grad gør bogen anbefalelsesværdig. Det ene er den indledende og grundlæggende artikel af Anne Lise Kjær og Henning Koch: »Retskulturelle møder i samspil og samtaler mellem retlige aktører«. Når dansk ret møder europæisk ret, siger forfatterne programmatisk, sker det på tværs af sproglige og retskulturelle barrierer. Det lyder korrekt, men står i modsætning til Jonas Christoffersens bidrag, som ikke betragter sproget som en retskulturel afgørende faktor (side 252). Kjær og Koch har efter vores mening en relevant og videreførende opfattelse, Christoffersen en uhensigtsmæssig. Vi forstår ikke rigtig, hvorfor denne forskellighed blandt projektets deltagere ikke er blevet mere klart tematiseret. Dansk ret er blevet denationaliseret og på samme tid europæiseret (side 13). Dette sker under brug af juridiske termer fra andre sprog, som må tilegnes og anvendes af danske jurister, selv om de på grund af en anden dansk retskulturel tradition kun vanskeligt kan oversættes til dansk, fx *fair trial* og *margin of appreciation* (side 14). Integrationsprocessen forudsætter derfor både kendskab til andre retssystemer og andre sprog, hvis jurister skal kunne udtale sig om og dømme i EU-relevante sammenhænge. Dette bliver specielt tydeligt i forbindelse med menneskerettighedsdomstolens domme og Den Europæiske Menneskerettighedskonvention. Både konventionen og dommene har gyldighed i Danmark i de franske og engelske versioner, hvorimod de danske oversættelser kun er vejledende – også i Danmark! Det er skræmmende læsning set ud fra EU's flotte slogan om enhed i mangfoldigheden. Vi ved ikke med sikkerhed, om danske jurister har et perfekt kendskab til fransk eller engelsk og til de dertil hørende retssystemer, herunder EU-retten. Vi tvivler og forstår Kjær og Koch sådan, at de også ser store problemer (side 15). Når Menneskerettighedsdomstolen skal dømme i sager, som vedrører nationale domstoles afgørelser, må den forstå eller have en meget præcis oversættelse (side 23, anm. 34). Mere påfaldende er dog oversættelsen til dansk, hvor man fx i forbindelse med det sjette momsdirektiv oversatte til *parkeringspladser* i stedet for til det korrekte *pladser til parkering af køretøjer* og derfor fejlagtigt ikke fritog garageanlæg for momspligten. Denne første del af indledningen er rigtig spændende og kunne gerne have været endnu længere. Vi havde så gerne sluppet for den obligatoriske summariske og ukritiske gengivelse af bogens bidrag. En sådan findes ganske vist i mange antologier, men vi anser dem for totalt overflødige.

Retskulturer i historisk og nutidigt perspektiv

Vi kunne derfor i et langt citat gengive udgiverens resumé af Hanne Petersens informative artikel med titlen »Holberg – den store formidler af europæisk kultur«. I stedet vil vi henvise til samme resumé (side 24) og tilføje, at artiklen både er velkrevet og på bedste vis informativ. Dette være dog sagt med en enkelt indskrænkning, idet Hanne Petersens feministiske grundholdning og kritiske holdning over for den nuværende regerings udlændingepolitik forleder hende til at tage Holberg til indtægt og forløber for egne sagligt irrelevante politiske opfattelser. Vi vil tværtimod påstå, at Holbergs grundlæggende rationelle og også konservative holdning på ingen måde fører frem til Hanne Petersens afsluttende øjeblikspolitiske kritik af regeringens udlændingepolitik.

Lisanne Wilkens artikel med titlen »Nation, kultur og sprog i Europa« er i det væsentlige en kortfattet udgave af Wilken (2001). Både til artiklen og til bogen vil vi grundlæggende sige: Skomager blev ved din læst! Wilken er antropolog og ikke lingvist. Hun kunne som antropolog også inddrage lingvistiske argumenter, hvis hun havde sat sig ind i bare nogle af de relevante moderne lingvistiske teorier, men det har hun tilsyneladende ikke og har som alle sprogbrugere en masse meninger om sprog. Det er folkelingvistik og ikke videnskabelig lingvistik. Wilken har – lidt som Jonas Christoffersen, bare mindre differentieret – følgende tese: Sprog bliver overvurderet i diskussionen om de europæiske nationalstater. Hun anfører fx, at grænsen mellem sprog og dialekt er uklar, og at flere europæiske lande har mere end et hovedsprog. Det er korrekt, men er ikke et holdbart argument for Wilkens tese. Selvfølgelig er det sådan, at et flertal af nationer ikke har et, men flere sprog. Men særligt i Europa (i modsætning til store dele af Afrika og Asien) er det sådan, at de største og de fleste lande kun har ét stort fælles nationalt sprog (Frankrig, Italien, Grækenland, Portugal, England, Tyskland, Holland, Østrig, Polen, Sverige og Danmark). Knudsen (1994, 15) har således ret, Lisanne Wilken uret; hun ser ikke skoven for bare træer, hun fokuserer på undtagelserne for at kunne bekræfte sin egen tese (side 71 og 80). Det undrer os, at denne tese kan finde ståsted i antropologien, da den set ud fra den moderne lingvistik i bedste fald er et eksempel på en tilbagevisning af folkelingvistiske synspunkter. Moderne lingvistik, herunder også sprogpolitikken, problematiserer i høj grad en klar afgrænsning mellem sprog og dialekt, fx Coulmas (1985, 9-40) eller Haarmann (2002). Når og hvis Lisanne Wilken får tid og lyst til at sætte sig ind i sådanne fremstillinger, kan man måske slippe for moraliser af følgende art: »Nu er moralen – naturligvis! – ikke, at sprog er uinteressant, når man beskæftiger sig med kultur. Heller ikke selv om det viser sig, at sprog begrebsmæssigt er mere kompliceret, end almindelig europæisk common-sense lader ane« (side 80).

Bogens mest spændende og også mest velskrevne bidrag er forfattet af Henning Koch: »Modstandsret – en europæisk demokratiforestilling«. Denne historisk anlagte artikel har en klar relevans for et af tidens store stridsspørgsmål: Hvad er terror? Eller mere alment: Findes der omstændigheder, der retfærdiggør angreb mod et lands myndigheder? Efter den 11.9.2001 har også EU udsendt en erklæring om bekæmpelse af terrorisme. Terrorhandlinger skal forhindres og straffes. Men der tilføjes dog undtagelser med en henvisning til modstandskampen i »visse medlemsstater« under anden verdenskrig (side 92). Med andre ord forudsættes der en ret til modstand, en modstandsret. Dette udtryk nævnes dog ikke i den danske betænkning (side 86). Justitsministeriet begrundede denne ikke-brug på følgende måde: Udtrykket *modstandsret* er ikke nævnt i den danske grundlov og »i øvrigt ikke i sig selv egnet til at give et nærmere fortolkningsbidrag«. Henning Koch giver hertil en historisk udredning, der viser, at en sådan modstandsret har været gældende i Danmark siden 1320, indtil den under påvirkning af Luthers to-regime-lære forsvandt i håndfæstningen fra 1536. I modsætning til Thomas Münzer og andre ledere af bondeoprøret forlangte Luther, at også uretfærdige love skal følges. Gud vil, skrev Luther, selv straffe den uretfærdige fyrste, det er ikke folkets ret. Men modstandsretten levede videre i katolske og også i ikke-katolske lande som England og Sverige og i den amerikanske uafhængighedserklæring fra 1776. Interessant er det nu, at EU-tilhørsforholdet medfører en genindførelse af modstandsretten i Danmark. Ganske vist uden brug af udtrykket (indtil videre) og på et usikkert og uklart juridisk grundlag. Henning Kochs egne forslag til en grundlovsændring (side 118) anser vi for overbevisende, hvis og kun hvis det kan ske i et forståelsesfællesskab mellem jurister, politikere og befolkningen eller mellem de »retlige aktører«, som Henning Koch og Anne Lise Kjær kalder det.

Kommunikationsproblemer i den retskulturelle europæiske integration

I deres artikel »EU – fortolkningsfællesskab eller fortolkningsfællesskaber?« analyserer Lita Lundquist og Gorm Gabrielsen problemerne for danske og franske jurister og lægfolk med at fortolke og forstå *Præamblen til Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder*. For at kunne forstå dette charter må læseren have kendskab til både EU-ret og de tilsvarende områder i dansk ret. For danske læsere forstærkes problemerne af den sproglige formulering af charteret. Oversættelsen svarer ikke til normal dansk sprogbrug, hvilket resulterer i, at den danske læser skal anstrenge sig for at forstå, hvad der egentlig menes. Præsentationen og ordningen af informationerne er for en dansk læser usædvanlige, da teksten er præget af fransk tekstbygning og en argumentation, som er normal i franske tekster. Vi mener, ligesom forfatterne, at nøglen til

forståelse af fremmede ideer og kulturer er sproget, men hvis de personer, der er sat til at formidle budskaberne ikke selv behersker at overvinde de sproglige og kulturelle forskelle, vil det medføre forskellig forståelse af budskabet. Én ting er, at man vil introducere nye europæiske begreber i Danmark, en anden ting er, at man bør gøre det på et sådant sprog, at danskerne kan forstå, hvad der menes. Fortolkningsproblemerne minder om dem, de danske jurister har, når de skal fortolke FN's Konvention om aftaler om internationale køb (CISG), hvor der ved fortolkningen (den danske oversættelse af CISG er kun vejledende) skal tages hensyn til det fremmede sprog og dens internationale karakter samt behovet for at fremme en ensartet anvendelse af konventionen. Dette indebærer bl.a., at danske domstole ved fortolkning af "internationale begreber" skal tage hensyn til, hvordan fremmede retsanvendende myndigheder har fortolket bestemmelserne.

Denne forskel mellem dansk og fransk ret og kultur understreges også i Irene Barons artikel »Dansk og fransk retskultur: to måder at anskue verden på«. Det gøres her klart, at der er basale forskelle på den måde, danskere og franskmænd beskuer og opfatter verden: deduktivt vs. induktivt juridisk system, ekstensiv vs. intensiv tænkning, konkret vs. abstrakt verbalisering. Disse grundlæggende forskellige måder at anskue verden på gør, at det kan være svært for danskere at forstå den franske verden og for franskmænd at forstå den danske verden. Dette er et problem i disse tider med en stigende harmonisering inden for europæisk ret, men artiklen peger på konkrete aspekter, som vi mener man bør tage hensyn til i denne proces, og når man skal forsøge at forstå europæisk fælles gods i en dansk sammenhæng.

I artiklen »Med dansk accent – en sammenligning af EMD's og Højesterets begrundelse af domme om ytringsfriheden«, beskriver Jens Elo Rytter, hvordan en fremmed domstolskultur kan have en positiv afsmittende virkning på den danske Højesteret (og formodentlig også andre danske domstole). Danske domstole har traditionelt begrundet deres afgørelser i korte og til tider næsten intetsigende vendinger, mens Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol (EMD) gør en dyd ud af at forklare, hvordan den er nået frem til sin afgørelse. Jens Elo Rytters analyser af højesteretsdomme vedrørende menneskerettighederne og deres fortolkning viser, at Højesteret har lært af EMD og dens måde at affatte sine domme på, således at de danske domme nu indeholder mere udførlige begrundelser end tidligere – vi er enige med Jens Elo Rytter i, at denne udvikling er til glæde for både danske jurister og den danske befolkning generelt. Man bør dog erindre, at en af grundene til, at EMD "skærer tingene ud i pap" er, at den skal søge at fremme en ensartet fortolkning af et fælles sæt regler, der også skal fortolkes af de mange nationale domstole (der er forankret i de enkelte nationale retskulturer), og for at alle kan forstå, hvad de forskellige begreber betyder og

anvende dem på en ensartet måde, er der behov for sådanne klare begrundelser og analyser fra EMD.

Mødet mellem den danske måde og den europæiske måde at bedømme og fortolke tingene på er også udgangspunktet i Kathrine Ravn Jørgensens artikel »En sproglig analyse af mødet mellem kulturen i dansk kirkeret og kulturen i europæisk kirke- og religionsret«. På baggrund af en analyse af to juristers fortolkning af Grundlovens § 4 om den danske folkekirke, fremhæver artiklens forfatter forskellen mellem at anlægge en dansk og en ”international” bedømmelse og fortolkning af bestemmelsernes indhold. Det teoretiske grundlag for analysen og diskussionen er baseret på denotation vs. konnotation, encyklopædi og intertekstualitet, samt metafor-teori. Et af problemerne med den internationale, dynamiske fortolkning er for danske jurister, at der inddrages værdier i diskussionen, da dansk ret traditionelt er bygget op omkring retsregler og ikke værdier. Et andet aspekt af den dynamiske fortolkning er, at den lægger op til fortolkninger, der ikke er klippefaste, hvorimod den traditionelle fortolkning arbejder med klare og faste definitioner.

Interdisciplinære tilgange til analyser af retskulturer

Jonas Christoffersen indfører i »Retlig kreolisering – om selvinkriminering i dansk, europæisk og amerikansk menneskeret« et nyt begreb: retlig kreolisering. Det er – synes vi – et godt bidrag til den retlige globaliseringsdebat. Når retlige tankesæt går fra et sted til et andet, sker der i mange tilfælde ikke en retlig integration eller en retlig assimilation, men der opstår i virkeligheden noget helt nyt, ligesom det sker ved dannelsen af kreolsprog. Denne tese underbygger Christoffersen overbevisende med eksempler fra menneskeretten i Europa (herunder Danmark) og USA. Denne positive vurdering af artiklen gælder på trods af betydelige teoretiske svagheder, som opstår, når Christoffersen udtaler sig mere generelt om sprog og kultur. Hans argumentation bliver her lige så svag som Wilkens med kritik af antagede og ikke-dokumenterede videnskabelige udsagn (fx side 252, 253, 254). Interdisciplinære projekter kan alt for ofte ikke finde støtte, men når de gør det som i dette tilfælde, burde projektets lingvister være kommet med en kritik af Christoffersens overfladiske folkelingvistiske antagelser og have relateret dem til den sproglige relativitetsteori, som det sker af Irene Baron (for en mere generel fremstilling se Koerner 1992).

Den offentlige debat

To af de retlige aktører består af gruppen af journalister og jurister, når de skriver i aviser hhv. i tidsskrifter om retskulturelle emner. Disse aktørers bidrag analyseres af Anne Lise Kjær og Lene Palsbro i artiklen »Med andre ord ... Hvad jurister og journalister skriver om dansk rets møde med europæisk menneskeret.« Temaet

er godt, relevant og en naturlig del af bogens tema. De viser, at debatten om dansk rets møde med den europæiske menneskeret foregår på yderst ideologisk måde. Det er, som forfatterne skriver, historien om et retssystem, der er under pres for forandring i forhold til hidtidig tradition. Det interessante er så, at der ikke principielt er nogen klar forskel mellem de to aktørgrupper: journalisterne og juristerne. For begge grupper kan det påvises, at forhåndsindstillingen til forandringerne, at følelserne er til stede hos juristerne som hos journalisterne. Forfatterne viser sig lettere overrasket over dette resultat af analysen, vi faktisk mindre. Retskultur er tradition, vaner og forhåndsindstilling. Det gælder for alle aktører. Den del af analysen er overbevisende. Vi er dog mindre imponeret af forfatternes brug af korpus, som ikke svarer til normal standard inden for korpuslingvistikken. Her er der en god tradition for nøjagtige og statistisk funderede udsagn. Det sker ikke her, hvor man i stedet bruger statistiske pseudotermer, som ikke relaterer sig til konkrete analyser: »mest tydelig« (side 309), »undertiden« (315, 318), »ofte« (316), »gennemgående« (316), »en enkelt« (316). Hvorfor overhovedet samle et korpus, hvis man i praksis kun bruger tilfældige belæg, som der i øvrigt har været en lang og slet ikke så dårlig tradition for i lingvistikken siden 1600-tallet?

I den afsluttende artikel samler Anne Lise Kjær op på tiloversblevne problemer fra den foregående artikel og koncentrerer sig især om den grundlæggende term i artiklen »Findes retskulturerne? Om diskursanalyse som metode i retskulturforskningen«. Artiklen skal forstås som et efterskrift til den foregående artikel. Anne Lise Kjær ønsker »blandt andet at give læseren en forklaring på, hvorfor vi i vores undersøgelse ikke giver en definition på retskulturbegrebet, skønt dette begreb jo står i centrum for det samlede tværfaglige projekt« (side 341). Kjær påviser, at termen retskultur først er kommet til som en reaktion på den retlige integrationsproces, ikke som denne proces' udgangspunkt. Hun mener således, at udtrykket ikke findes i sig selv, men er blevet skabt i »diskursen«, dvs. i aktørernes diskussion om den retlige integration. Termen kan derfor, siger forfatteren, ikke tillægges en objektiv faktor i retsintegrationen, men »må forstås som et redskab i diskursen der bærer retsintegrationen« (side 342). For at udgå de ovennævnte problemer, slår Anne Lise Kjær til lyd for, at man bør anvende en diskursanalytisk tilgang, som afdækker gennemgående tankemønstre og derved fremanalyserer de fremherskende forestillinger om ret og retfærdighed i de retssystemer, hvor retsintegrationsteksterne anvendes (side 356-357). Denne argumentation er overbevisende som del af en beskrivelse af retskulturer, men det er ikke nogen overbevisende grund til at undlade at definere termen i disse to artikler. Det kan tværtimod meget bedre bruges som argument for en begrebsafklaring, især da termen retskultur påviseligt ”misbruges” i forskellige holdningers tjeneste i diskussionen om retsintegration. Begreber findes ikke, begreber skabes. De skabes, når der er behov for det. De bruges

forskelligt, når der er behov for det. Den videnskabelige analyse må bestå i at vise, hvori forskelle og ligheder består, og selv komme frem til en eller flere konstruktioner, som kan beskrive virkeligheden. Begreber er menneskeskabte og vil forsvinde, hvis de ikke mere er brugbare, eller forandre betydning, hvis der er behov for en anden forståelse. Vi vil derfor henvise til de definitioner af retskultur, som Henning Koch og Anne Knudsen har fremlagt i antologien (se indledning og afslutning af denne anmeldelse).

Fælles gods i den retskulturelle bagage

Udover at behandle kulturelle og sproglige forskelle, så har nogle af antologiens forfattere udeklareret fælles gods i bagagen. Flere af artiklerne indeholder ord, beskrivelser og analyser, der leder tankerne hen på den amerikanske videnskabsfilosof Charles Sanders Peirce (1839-1914). Hans semiotiske program indeholder bl.a. de tre videnskabelige metoder induktion, deduktion og abduktion, som også er væsentlige i Irene Barons artikel (jf. Eco 1983, 203ff). Kathrine Ravn Jørgensen tager udgangspunkt i kodebegrebet (der ligeledes spiller en rolle i Lundquist og Gabrielsens artikel), som også er et af de træk, der normalt fremhæves ved Peirces teori, nemlig at vi handler ud fra lovmæssige (eller konventionaliserede) vaner, som vi er mere eller mindre fælles om. Også begrebet uendelig semiosis tages frem, men som et eksempel på Ecos teori, der i øvrigt er delvist inspireret af Peirces uendelige semiosis i forbindelse med hans interpretant. Og endelig er der Peirces pragmatiske maksime, der siger, at fuld erkendelse opnår man først, når man har gjort sig klart, hvilke mulige praktiske konsekvenser et begreb har (jf. henvisningen til Ecos encyklopædi; se Peirce 1878, 6). Efter at have læst antologien sidder vi tilbage med det indtryk, at danske jurister (og politiske beslutningstagere) ikke har en fuld erkendelse af de nye begreber, der bl.a. introduceres via den europæiske retskultur, når de skal forsøge at fortolke dem i en dansk sammenhæng. De er tilsyneladende begrænset af deres naturlige, kulturelle tankegang. Vi mener, at det i denne sammenhæng er relevant at påpege, at Peirces teorier og ideer har fået en opblomstring i især den amerikanske juridiske teori inden for de seneste 25-30 år, se fx Kevelson (1996).

De forskellige indvendinger mod enkeltudsagn eller dele af bidragene skal forstås på følgende måde: Store dele af antologien fortjener og vil med sikkerhed finde videnskabelig anerkendelse. Vi vil som sagt især anbefale udgiverens egne og fælles bidrag, som også andre af bogens bidragsydere kunne og burde have lært af. Det gælder i særlig grad Henning Kochs definition af retskultur, som burde være blevet rettesnor for de andre bidrag: »Med retskultur forstå jeg et sæt af værdibaserede forestillinger af betydning for forståelsen af retlige fænomener, som giver sig udslag i retlig argumentation« (side 85). Herom

handler bogen, som må anbefales til alle forskningsbiblioteker og alle forskere med interesse for retskulturer.

Litteratur

- Coulmas, Florian 1985: *Sprache und Staat. Studien zur Sprachplanung und Sprachpolitik*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Eco, Umberto 1983: Horns, Hooves, Insteps. In: Umberto Eco and Thomas A. Sebeok (eds.): *The Sign of Three. Dupin, Holmes, Peirce*. Bloomington: Indiana University Press, 199-219.
- Haarmann, Harald 2002: Sprachenvielfalt im Globalisierungsprozess. In Rudolf Hoberg (Hrsg.): *Deutsch-Englisch-Europäisch. Impulse für eine neue Sprachpolitik*. Mannheim usw.: Dudenverlag, 9-29.
- Kevelson, Roberta 1996: *Peirce, Science, Signs*. New York [etc.]: Peter Lang.
- Knudsen, Anne 1994: *Kultur uden Kampvogne*. København: Den Danske Europabevægelse.
- Koerner, E. F. Konrad 1992: The Sapir-Whorf Hypothesis: A Preliminary History and a Bibliographical Essay. In *Journal of Linguistic Anthropology*. December 1992, Vol. 2, No. 2, 173-198.
- Peirce, Charles Sanders (1878): How to Make Our Ideas Clear. Oprindeligt trykt i: *Popular Science Monthly* 12, 286-302. www.peirce.org/writings/p119.html
- Wilken, Lisanne (2001): *Enhed i Mangfoldighed? Eurovisioner og Minoriteter*. Århus: Århus Universitetsforlag.

Henning Bergenholtz & Sandro Nielsen

